

Розуміння єдності етичного та естетичного у творчості Лесі Українки в епістолярному дискурсі Василя Стуса

Розглянуто інтерпретацію творчості Лесі Українки, представлену в епістолярному дискурсі Василя Стуса. У центрі уваги поета перебуває розуміння єдності етичного та естетичного, тому в діалозі з сином він виходить на висновки у форматі етики чеснот і виявляє виховний потенціал художніх образів.

Ключові слова: епістолярний дискурс, естетичне, етичне, діалог, етика чеснот, виховання.

Yuliia Dobronosova. Understanding the Unity of the Ethical and Aesthetic in Lesia Ukrainka's Works in the Epistolary Discourse of Vasyl Stus.

The article deals with the interpretation of Lesia Ukrainka's works presented in the epistolary discourse of Vasyl Stus. The focus of the poet's attention is the understanding of the unity of the ethical and aesthetic, so in a dialogue with his son he comes to conclusions in the format of ethics of virtue and reveals the educational potential of artistic images.

Keywords: epistolary discourse, aesthetic, ethical, dialogue, ethics of virtue, education.

Читаю листи Лесі Українки – і вкрай захоплений ними. Виявляю захоплений. Була б змога – щось би більше написав на їхній основі. Наприклад, «Уроки Лесі Українки».

Василь Стус, із листа до дружини і сина. 15.01.1984 р.

На дванадцятому році російсько-української війни **актуальним** є філософське осмислення етичних та естетичних аспектів творчої спадщини українських митців та крестемпоральні діалоги українських літераторів другої половини минулого століття з творами письменників, котрі жили в кінці XIX – на початку XX століть. Аналізуючи їх, ми можемо акцентувати на тому, як у комунікації з представниками попередніх поколінь увиразнюються позиції їх наступників і навіть за умов критики певних ідей проступає спільний горизонт українського життєсвіту. Одним із прикладів таких діалогів є інтерпретація Василем Стусом творчості Лесі Українки. Основним джерелом реконструкції осмислення поетом її етичних та естетичних ідей виступає його листування.

Мета нашого дослідження – виявлення особливостей розуміння єдності етичного та естетичного у творчості Лесі Українки, представлене в епістолярному дискурсі Василя Стуса. Для її здійснення ми пропонуємо реконструювати інтерпретацію поетом її творчості на матеріалі фрагментів з його листів та визначити аксіологічний потенціал художньої літератури, який відкриває йому діалог із Лесею Українкою. Наш розмисел можна вважати лише початком розмови про зв'язки між творчими світами обох митців, хоча він змістовно пов'язаний з нашими попередніми дослідженнями

епістолярію Василя Стуса [1; 2] та новітньою рецепцією українськими дослідниками філософських аспектів його творчості [4–7; 10; 11; 13].

Виклад основного матеріалу. У листуванні поета згадки про твори Лесі Українки нечисленні й часто губляться серед міркувань про інших письменників і філософів та розлогіх рефлексій. Однак його рецепція вражає чіткістю і лаконізмом висловлювання, а висновки засвідчують, що він випереджав дискурс своєї доби.

Найбільш влучні висновки Василь Стус формулює у зверненнях до сина Дмитра, коли розмова про твори Лесі Українки дозволяє вивільнити аксіологічний і виховний потенціал її етики та естетики. Фрагменти з листів поета є прикладом того, яким може бути виховання на матеріалі зразків української культури.

В нинішніх умовах загроженості українського життєсвіту, коли турбота про його цінності передбачає їх присутність у повсякденній взаємодії українців, нам ідеться про актуалізацію зразків етичного розмислу в повсякденній практиці виховання молоді. Василь Стус показує нам один зі зразків цього в форматі життєздатної моралістики з екзистенційною основою, але без зайвого моралізування.

Діалог поета зі спадщиною Лесі Українки виростає з актуалізації її присутності в його житті. Тут не зайве згадати концепт *зустрічі*, запропонований філософом XX століття Отто Фрідріхом Больновом та вже актуалізований нами під час осмислення можливостей сучасного діалогу з колом Косачей-Драгоманових [3]. Міркування про смисложиттєві аспекти окремих творів Лесі Українки виводять Василя Стуса на власні етичні

й естетичні пропозиції та засвідчують, що в його житті відбулася екзистенційно насичена зустріч із її творчістю. Сисловою рамкою, яка дозволяє проілюструвати це, є два фрагменти з його листування із місць неволі.

Перший присутній у його листі до дружини Валентини Попелюх, датованому 22–30.09.1976, де він цитує один із віршів Лесі Українки, і цей рядок стає органічною частиною рефлексій щодо перипетій його життя. Другий важливий фрагмент з'являється майже за десять років у листі до дружини і сина від 15.01.1984, в якому Василь Стус високо оцінює епістолярій письменниці, захоплюється ним і пише про те, що за можливості написав би щось на основі її листування. Він навіть наводить назву свого задуму статті, дослідження чи есею – «Уроки Лесі Українки».

В епістолярному дискурсі Василя Стуса багато фрагментів-ескізів, близьких до есеїстики, проте зазвичай він прямо не пише про свої наміри, як у цьому випадку. У спогадах Василя Овсієнка присутня згадка про життєвий контекст і обставини тодішнього поетового прочитання Лесі Українки: «Була в зоні книгозбірня, куди начальник дільниці Долматов дозволив був здавати тимчасово свої книги, щоб їх прочитали інші. Тривало таке недовго, і в основному доводилося просити окремих наглядачів, щоб передали книгу в іншу камеру. Зрідка це вдавалося. Михайло Горинь здав назовсім декілька томів Лесі Українки, які Стус старанно перечитав та багато чого понавипишував» [8, с. 333].

Водночас він згадує і про парадоксальність ставлення Василя Стуса до драматургії Лесі Українки, коли він міг з одного боку критикувати її підходи до побудови драматичних творів і роботи з персонажами, а з іншого – «одного разу буквально примусив Леоніда Бородину прочитати одну драму Лесі Українки і переконав його, що твір її нічим не гірший, а то й вище стоїть за своїми ідейними та художніми якостями від творів найкращих європейських авторів» [8, с. 334].

Зі згадок Лесі Українки та її творів в епістолярному дискурсі Василя Стуса можна реконструювати його прихильність до її листування і драматургії та прагнення виявити у її спадщині смисли, спроможні актуалізувати її твори в кінці XX століття для покоління, до якого належав його син. Поетові йдеться саме про крестемпоральне спрямування її спадщини і про те, як її твори можуть звучати для тих, кому на початку 1980-х було менше двадцяти років.

В епістолярному дискурсі Василя Стуса часто присутні міркування про творчість українських і зарубіжних письменників, що дозволяє йому не лише окреслювати свої екзистенційні спрямування, але й увиразнювати естетичні та етичні уявлення. Загалом листування поета сповнене фрагментів, які

засвідчують присутність різних мовних ігор, а значить і співіснування викладу, близького як до власне епістолярної комунікації, так і до щоденників, статей, есеїстики.

Однією з прикмет його епістолярію є те, що в одному листі зазвичай присутні одразу кілька діалогів: з самим собою, з адресатами та з митцями, творчість яких стає предметом його розмислу чи розмови з тими, до кого він пише. У цьому плані показовий фрагмент з листа до дружини і сина 26.01.1982 із мініесеєм Василя Стуса про філософську основу «Лісової пісні» Лесі Українки. Особливу цінність цей текст у тканині епістолярного звернення має з огляду на те, що міркування поета пов'язані в безліч способів із магістральним руслом його філософування другої половини 1970 – початку 1980-х, представленого у його листуванні. У тодішніх висновках Василя Стуса щодо специфіки людського життя чітко проступає лінія *аретологічної етики*, яку він висловлює в зверненнях до сина (в персональних листах до нього та полілистах до рідних).

Його епістолярний дискурс-діалог є простором кристалізації неакадемічного філософування. У ньому поруч із екзистенційним за суттю вченням про людину чільне місце посідає *етика чеснот*, співмірна з розвитком цього напряму етичного знання у філософії другої половини XX століття. Прикметами, котрі визначають етичний дискурс поета, є онтологізація чеснот та трактування моральних дій і вчинків як таких, джерелом яких виступають внутрішні якості суб'єкта, а не обов'язки чи наслідки діянь. У його листах помітний чіткий смисловий зв'язок між його етикою чеснот та етикою чеснот, представленою в драматургії і листуванні Лесі Українки. Для обох українських митців виняткову цінність має проблематика виховання характеру, притаманна аретологічній етиці з часів античності, проте трактована ними в модерному дусі.

Цікаво, що присутній в обох акцент на практиках морального вдосконалення та міжпоколінньому зв'язку в трансляції чеснот і цінностей цілком прийнятний у сучасній аретологічній етиці та має виховний потенціал у наш час. З огляду на пріоритет аретологічної нормативності у творчості Василя Стуса і Лесі Українки не дивно, що розмова поета з сином про «Лісову пісню» у листі 26.01.1982 з початку перетворюється на етично орієнтовану бесіду, в якій увиразнюється виховання на основі взаємодії та діалогу.

Варто звернути увагу на присутність у листуванні поета різноманітних смислових зв'язків як із сучасниками, так і з численними цінними Іншими, віддаленими у часі та просторі. Леся Українка опиняється серед тих важливих Інших, присутність голосу яких уможливорює розмову батька з сином

щодо прагнення людини до розвитку чеснот та ціннісної самоактуалізації. Етичний розмисел Василя Стуса часто пов'язаний із акцентуванням на єдності етичного та естетичного як двох проявів екзистенційного спрямування особистості до саморозвитку. У Лесі Українки він знаходить смислову опору в розгляді екзистенційних вимірів людського життя та того, що людина здатна створити і подарувати іншим людям. У її текстах він відкриває ідею єдності етики та естетики, котра виявляється ключем до його інтерпретації її творчості.

Василь Стус починає свої міркування про Лесю Українку з оцінки ситуації в українській літературі й мистецтві в часи, коли вона починала як письменниця. Його висновки не завжди є компліментарними, і він зізнається, що серед її віршів йому близькі лише деякі, пояснюючи таку оцінку тим, що на початку 1980-х оцінює вірші Лесі Українки з перспективи часу, коли відомі інші зразки поезії ХХ століття. Він називає її могутньою поеткою свого часу, але вершиною її творчості визнає драматургію.

Василь Стус означає «Лісову пісню» як найніжнішу та найтоншу, та не найглибшу з її драм. Серед драм, які вказують на глибину висновків Лесі Українки, він згадує «У пущі» та «Руфін і Прісцилла» і радить їх прочитати синові. Подальші його міркування про «Лісову пісню» засвідчують, що пише Василь Стус у відповідь на синову спробу аналізу драми, почасти погоджуючись із висновками юнака. Йому йдеться про те, що смисловим ядром твору виступають висновки щодо екзистенційних вимірів та етичних орієнтирів людського існування, вийти на які Лесі Українці дозволяє розуміння єдності етичного та естетичного начал на рівні художніх образів.

За Василем Стусом, у «Лісовій пісні» представлено дві альтернативи розгортання життя людини, які уособлюють Мавка та Килина. Він починає з тези про те, що часто в буденному житті ми можемо стикатися з інтерпретацією людини, яка прагне неможливих звершень і творчих пошуків, як тої, котру називають дурною, а не розумною. Однак, за Василем Стусом, саме такі «дурні, що багатіють думкою» демонструють людям здатність перевершувати самих себе, отже, презентують ту людськість, котра визначає здатність до самоактуалізації і саморозвитку.

Тут проявляється аретологічне спрямування розмислу поета, який наголошує на прагненні людини вийти з деякого емпіричного стану і досягнути вершини своєї природи. У тлумаченні Василя Стуса ті, кого більшість називатиме дурнями, навряд чи такими є насправді. Показово, що він іронічно пише: «Мавка – для дурних, Килина – для „розумних“», і тут виняткове значення має останнє залапковане слово.

Подібним чином у ранньому листі до друга Віктора Дідківського, датованому вереснем 1959 р., присутня

залапкована «етика», котра вказує на можливість виродження етики як такої у суспільстві. Вказівка на «розумних» не випадкова в епістолярному дискурсі Василя Стуса, адже з кінця 1970-х у його листах чітко протиставлено нормативність етики чеснот та деформацію морального життя в тодішньому радянському соціумі, тож «розумні», про яких мовить поет, є прикладом конформізму та зради екзистенційним прагненням, у тому числі культивуванні чеснот. Мавка постає у його інтерпретації в образах мрії, короткого сонця в сірому житті, свята, Великодня душі.

Василь Стус робить висновок в дусі притаманного йому трагічного оптимізму: «„Життя“ любить килин, а мавок убиває». У наведеній фразі знову з'являються показові для його листа лапки, коли він протиставляє два формати: життя і «життя», причому те друге, залапковане поетом, але визнане соціумом за нормальне, прагне знищити перше, в якому втілено прагнення людини до саморозвитку.

У своїй інтерпретації В. Стус виявляється близьким і до екзистенційної філософії ХХ століття, і до етики чеснот. На його думку, єдність естетичного та етичного в образі Мавки дозволяє Лесі Українці продемонструвати дві альтернативи розгортання життєвої перспективи, де він віддає перевагу тій, яка означає прагнення до «чогось непевного, нездійсненого». В образі Мавки Василь Стус знаходить підтвердження свого трактування спрямування людини до чеснот, котрі перевершують її саму і водночас проявляють її можливу, а насправді дійсну, природу, котру варто спробувати здійснити своїм життям.

У його власній творчості зазвичай це прагнення означене за допомогою авторських концептів *самособонаповнення і прямостояння*, які часто з'являються не лише в його віршах, але й у листах до друзів і рідних. Хоча в згаданому листі з мінієсеєм про Лесю Українку він їх не згадує, однак про означені ними смисли таки йдеться. Василь Стус називає «Лісову пісню» *драмою людського життя* і вказує на те, що цінність цього художнього твору означає єдність цінностей представлених у ньому ідей, що звертаються до розуму, та його емоційно-почуттєвої цінності, котра торкається серця.

Зрештою, міркування про «Лісову пісню» Лесі Українки дозволяють йому вийти на важливий висновок щодо літератури як виду мистецтва, особливістю якого є оповідь про трагедію, суть котрої він уточнює в афористичній фразі «*трагедію життя, яку література вчить не відчувати як трагедію*», що вказує не лише на глибину його висновків щодо єдності етичного та естетичного в людському житті, але й на те, що його рецепція смислів з твору Лесі Українки передбачає не прочитання-контакт,

а прочитання-взаємодію, що переростає у проживання-взаємодію. Тож саме про це йому йдеться, коли він актуалізує представлене нею в розмові з сином, і саме це уможлиблює запропонований ним модерний формат виховання, основою якого є цінність свободи.

Навряд чи ми бодай на десяту частину змогли б уявити, які смисли виявив би Василь Стус в інших творах Лесі Українки і які аспекти міг би увиразнити в ненаписаному есеї про її листування, однак у кількох абзацах з його листів він на прикладі одного її твору показує нам унікальний спосіб комунікації з мистецтвом, який у наші 2020-ті ми можемо сприймати як його версію діалогу зі здобутками української культури.

Висновки. На нашу думку, виявлення Василем Стусом значення розуміння єдності етичного й естетичного у творчості Лесі Українки та специфіка його діалогу з сином вказують на можливості надання більшого значення еретологічній етиці у практиках морального, естетичного і патріотичного виховання молоді з використанням матеріалу творів українських письменників. Сьогодні не лише педагоги, але й філософи порушують питання про те, що сучасний світ потребує не усунення виховання з порядку денного і не слідування його звичним

руслом, а змін підходів до його практик за збереження їх сутнісного смислу.

Одним із драматичних наслідків російсько-української війни виступає розлюднення, що може вести до поразки людської культури в сенсі людяності [9, с. 78–80], особливо коли ця війна розгортається в умовах глобального знецінення цінностей [12]. І саме тому ми маємо усвідомити, що освіта (як формальна, так і неформальна) передбачає передусім формування ціннісних орієнтацій і пріоритетів. У цьому руслі варто сприймати й те, як Василь Стус актуалізує проблематику етики чеснот, вступаючи одночасно у діалог і з Лесею Українкою, і зі своїм сином Дмитром, і з сучасними українцями. У його епістолярному дискурсі ми зустрічаємо приклад розуміння того, що цінності не тільки утворюють структуру нормативності, але й відкривають перспективи розвитку для окремого індивіда та українського суспільства в цілому.

Проблематика смислових зв'язків між етикою чеснот Василя Стуса та Лесі Українки, представленою в їх листах, видається нам **перспективною темою подальших досліджень**, адже потенціал філософських за суттю висновків обох митців може бути актуалізований в сучасних практиках виховання української молоді та представлений широкій аудиторії у світі в рамках культурної дипломатії.

Використані джерела

1. Доброносова Ю. Д. Дистанції в епістолярному дискурсі Василя Стуса. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. Вип. 49. С. 48–56. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.5>
2. Її ж. Опір дисконунікації та збереження Ми-зв'язків в епістолярному дискурсі Василя Стуса. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. Вип. 55. 2024. С. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.7>
3. Її ж. Філософські аспекти діалогу з життєтворчістю кола Косачів-Драгоманових у виховній роботі у закладах вищої освіти. *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу* : зб. матеріалів ІХ Всеукр. Косачівських пед. читань (26 червня 2024 року, м. Луцьк). Луцьк : Волин. ІППО, 2024. С. 220–227. URL: <https://vippp.org.ua/files/conference/—2024—1732219248465397.pdf>
4. Калашник О. О. Динаміка візіонерського переживання в поезії Василя Стуса. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 19. С. 62–69. URL: <http://repository.mdu.in.ua/jspui/handle/123456789/742>
5. Коткова Л. Концептуальна картина світу в епістолярній спадщині Василя Стуса. *Освіта Донеччини: історія, сьогодення та майбутнє*. Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. С. 209–244. URL: <https://vestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6672>
6. Лебединцева Н. М. За межами власного тіла: проблема «внутрішньої еміграції» в поезії Василя Стуса. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2018. Т. 316. № 304. С. 57–63. URL: <http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/179857>
7. Мазоха Г. Екзистенційні мотиви в епістолярній спадщині В. Стуса. *Теоретична і дидактична філологія* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 10. С. 223–233.
8. Овсієнко В. Таємно похований під № 9. «Не відлюбив свою тривогу ранню...» Василь Стус – поет і людина : спогади, статті, листи, поезії. Київ : Український письменник, 1993. С. 333–334.
9. Пролєєв С. В., Бистрицький Є. К., Зимовець Р. В., Кобець Р. В. Інший та чужість у глобальному світі. Київ : Ін-т філософії НАН України, 2024. 372 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1xZ7fWrtXVA61hY8N_fAjLmWHF2g9KEJn/view
10. Пуніна О. Оборонна система Василя Стуса: етика і творчий процес. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2019. № 27. С. 137–146. DOI: <https://doi.org/10.31558/2308-1902.2019.27.12>
11. Тарнашинська Л. «...За межами можливого»: таборовий наратив Василя Стуса крізь призму філософії надії Габрієля Марселя. *Studia Polsko-Ukrainiskie*. 2024. № 11. С. 134–143. DOI: <https://doi.org/10.31338/2451-2958spu.11.9>
12. Шамрай В. Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка*. 2023. № 4. С. 5–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2023.04.05>
13. Шах К. М., Коваль Л. М. Механізми вербалізації емоційного стану Василя Стуса у «Листах до сина». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені В. Стуса*. 2021. Т. 2. № 13. С. 184–189.